TOPONÍMIA PRE-ROMANA, GERMÀNICA I ARÀBIGA EN L'ALT PENEDÈS

RAMON PUIGCORBÉ i TICÓ
Sant Pere de Riudebitlles

Una de les conclusions de més relleu que he tret com a conseqüència del Treball de Recerca que estic gairebé ultimant i que portarà el títol de "ETIMOLOGIES DE TOPÒNIMS DE L'ALT PENEDÈS", és l'escassetat de topònims l'origen dels quals s'hagi d'establir en èpoques anteriors a la definitiva gestació de la llengua catalana. Serà a començament del segle novè i sobretot en els segles següents —el desè i l'onzè— quan el llatí vulgar que parlaven els pobladors de la ja desapareguda Marca Hispànica i el que parlaven els pobladors del Rosselló, el Vallespir, el Conflent i el Capcir[1] evolucionà de manera peculiar i específica, originant el català, un dels romanços hispànics, ben definit i diferenciat dels altres peninsulars: l'aragonès, el castellà, l'asturlleonès i el gallec.

El català nascut en els Comtats resultants de la desmembració de La Marca Hispànica, tant els cispirenencs com els ultrapirenencs, s'expansionà seguint els passos de la Reconquesta catalana en direcció oest i sud-oest cap a les terres que havien de constituir el territori anomenat la Catalunya Nova. Aquesta Catalunya Nova era la denominació ideada per distingir-la de la coneguda com Catalu-

A l'hora de cercar l'origen i d'aportar l'ètim que ha originat el topònim FOIX s'ofereixen als recercadors diverses i ensems contradictòries opinions. Joan Coromines, com ja s'ha dit abans, vacil·la entre considerar-lo mot d'origen mossàrab o pre-romà o romànic.[5]

Moreu-Rey es mostra partidari de creure que Foix és un topònim traslladat del nom del comtat de Foix, i és un cas dels molts topònims viatgers provinents de les comarques centrals i meridionals de França.[6]

Entrant ara en el terreny de l'etimologia, de seguida hom s'adona que trobar l'ètim que hagi originat el nom Foix no és gens fàcil, com ho confirma la poca convicció que mostren les referències etimològiques dels especialistes. Així Moll es limita a dir que Foix és nom d'una important ciutat de França meridional, i nom també d'un riu català que desguassa entre Castelldefels i Sitges (sic).[7] El mateix autor en el mateix llibre quan descriu el cognom Foixà, el fa venir del llatí "Fuscianus" considerant-lo nom personal o antropònim derivat de Fuscius.[8] Aquest idèntic origen dóna de Foixà Moreu-Rey en Els Nostres Noms de Lloc en la pàg. 139 incloent-lo en una llarguíssima llista d'antropònims llatins que originen topònims catalans acabats en -à o en -ana.

Manuel de Montoliu en el seu estudi "Els noms de rius i els noms fluvials en la toponímia catalana" ofereix una variant en l'etimologia de Foix, perquè el considera que prové de "fuscidus" derivat del llatí "fuscus", volent donar a entendre que el riu Foix portaria aigua fosca, tèrbola o poc clara.[9]

En la recerca d'anotacions documentades del topònim FOIX topem amb la dificultat de no poder registrar-ne cap en grafia llatina o distinta de l'única que sempre apareix: la grafia FOIX. La primera citació documentada és la de l'església de Santa Maria de Foix (any 1185) formant part del terme del castell de FOIX. La menció més pretèrita del castell de FOIX és de l'any 1067.[10] En el Cens fogatjament de 1359 ordenat en les Corts de Cervera apareix registrat el topònim FOIX d'aquesta manera: "Castell de Foix: de cavaller... 43 fochs".

Examinades les opinions dels especialistes i considerades les grafies registrades en els documents medievals —malauradament

ben poc útils per l'etimòleg en aquest cas concret de Foix– arriba el compromès moment d'emetre el criteri personal sobre l'origen del nom de lloc FOIX. Si aquest topònim designés en la toponímia catalana una ciutat o vila, –originàriament designà el nom del riu que drena les aigües de diversos termes municipals de l'Alt Penedès–, em semblaria lògica l'opinió de Moreu-Rey de considerar-lo un topònim d'importació provinent del migdia de França, per l'estil de molts altres –Albi, Bigorra, Avinyó, Claramunt, Claravall, Forés, etc.– que hauria estat incorporat en els nostres noms de lloc pels repobladors ultrapirenencs. Però el fet que Foix hagi designat primer de tot un accident hidrogràfic –el nom d'un riu– no fa tan fàcilment acceptable l'anterior opinió. Aleshores no resta altra opció que admetre o bé la improbable conjectura de Manuel de Montoliu o bé el mossarabisme del nom Foix, assentat en la sòlida autoritat del nostre eminent filòleg, Joan Coromines.

Toponimia descriptiva dels topònims aràbics de l'Alt Penedès

Els toponimistes no estan tots d'acord en quants i quins són els topònims d'origen aràbic que es troben en l'Alt Penedès. Coromines, en el mapa corresponent als arabismes del Vol. I d'Estudis de Toponímia Catalana anota els noms de La Granada, La Ràpita, La Múnia i Mediona. Altres toponimistes opinen que ho són també Gelida i La Mussara. Siguin quatre o siguin sis, el fet incontrovertible i real és que el nombre d'arabismes en l'Alt Penedès és òbviament ben reduït. Això denota que pel Penedès, terra de pas o terra de ningú en l'època de les escomeses i incursions recíproques entre moros i cristians en aquesta terra de marca o frontera, no hi hagué situació favorable per l'assentament de nuclis àrabs que poguessin tenir temps de fixar nomenclatura aràbiga en la toponímia de la comarca. Així s'explica la migradesa de noms de lloc àrabs en l'Alt Penedès, contrastant amb l'abundor que n'hi ha per terres del Baix Ebre i sobretot pel País Valencià, on els percentatges d'arabismes assoleixen valors molt elevats.

LA GRANADA. El primer esment documentat de La Granada és de l'any 950 dins el terme d'Olèrdula i amb aquesta mateixa data figura en el Mapa dels Castells de La Marca anteriors al segle XII.[11] Consta documentalment que el bisbe de Barcelona Wilara, fundador del Castell de La Granada, va morir en l'any 929.[12] El castell es va

fundar entre el 912 i el 929 (920 és la data més probable). Si aquesta fundació és certa, com sembla acreditar-ho la documentació, cal preguntar-se perquè l'anomenaren La Granada, paraula no catalana i que a més no s'adiu a la mena de vegetació ni escau als fruiterars i conreus propis de l'indret. Aleshores sorgeix el dubte de si, anteriorment a la fundació del castell propietat de la mitra o de Barcelona, no hi degué haver-hi una torre, fortalesa o castell moro que hagués rebut el nom àrab de Grenat o Dar Garntah,[13] nom que donarien al castell o fortalesa en record del de la capital del Regne Moro granadí.

Passant a considerar la recerca documental hom constata que tant si el nom Granada s'usa en antroponímia com en toponímia, la grafia més abundant i la que eclipsa totes les altres variants possibles és la de la GRANATA. En l'Índex toponímic del Cartulari de Sant Cugat del Vallès hi apareixen tretze anotacions amb la grafia GRANATA amb dates compreses entre 998 i 1160. En l'any 1177 encara la grafia és GRANATA com ho testifica el Liber Antiquitatum.[14] En l'any 1198 i en el Cartulari de Poblet apareix la grafia Granada, com també hi ha Granada en el Cens o fogatjament de 1359 on en els fochs d'esgleya e de cavallers s'hi troba escrit "Castell de la Granada". En el posterior fogatge de 1533 de Josep Iglésies només consta el topònim simple "La Granada", sense menció de castell.

Pel que fa a l'etimologia no hi ha ningú capaç d'agosarar-se a formular una raonable hipòtesi. El criteri establert per Moreu-Rey en Els nostres noms de lloc[15] agrupant-lo entre els noms de fruita o vegetals no pot pas avenir-se a la realitat. Val a dir que Moreu-Rey ja afegeix que molts d'aquests topònims sorgits de noms d'arbres fruiters la majoria són o bastant moderns o discutibles. És evident pel testimoni de la recerca documental que La Granada no pot ser nom modern, sinó molt antic i, per tant, dels seriosament discutibles.

La sempre fèrtil imaginació popular, deixant volar la fantasia sense fre, havia posat per explicació de l'origen de La Granada que aquest nom venia de l'adjectiu català "granada" quan s'aplica a qualificar conreus que donen cereals o collites granades (civada granada, Pasqua Granada). No cal dir que això s'ha de tenir com una pura il·lusió de l'esperit —que hauria dit el malaguanyat escriptor Josep Pla—.

El fet decissiu en la qüestió d'arribar algun dia a dilucidar què fou primer si la fundació mora o bé la cristiana del castell ubicat en l'indret de La Granada, serà determinant per a poder dictaminar qui donà el nom a la fortalesa i perquè li posà tal nom i no pas altre.

LA RÀPITA. Tots els arabistes estan d'acord en reconèixer que aquest topònim és un nom d'origen àrab. La Ràpita és un poble del municipi de Santa Margarida i Els Monjos. En les monografies comarcals i en les locals del Penedès és unànimament relacionat el nom La Ràpita en les llistes de poblacions a les que hom atribueix una provinença aràbiga.[16] En la toponímia catalana igualment que en la castellana aquest topònim presenta la variant de La Ràbida, conservant ambdós noms –Ràpita i Ràbida– la mateixa semàntica. No apareix documentat en els Cartularis i Reculls de noms medievals, com tampoc figura en els Cens fogatjament de 1359.

Quant a l'etimologia, Moreu-Rey el classifica entre els noms de religió de la toponímia aràbiga, exactament en el grup dels que signifiquen "monestir o ermitatge fortificat". És aquesta significació la que atribueixen a La Ràpita els arabistes Miguel Asín Palacios; Jaime Oliver Asín; Juan Vernet Ginés i Rodrigo Pita Mercé en les seves obres relacionades en nota a part.[17] Abonen encara el mateix criteri el Diccionari Alcover-Moll i la Gramática Histórica Catalana d'Antoni M.ª Badia i Margarit, Ed. Noguer, Barna 1951 en la nota 5 de la pàg. 44 apartat g) Religión: Ràbita o Ràpita (monasterio fortificado).

LA MÚNIA. Aquest topònim escrit a vegades l'Almúnia és un altre cas de topònim àrab. Correspon a un nom de lloc del terme municipal de Castellví de la Marca (Alt Penedès). Confirmen l'arabisme de La Múnia les acotacions extretes del Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae i de la Gramática Histórica Catalana de Badia i Margarit.[18]

Els autors de monografies locals i d'estudis propis del Penedès, com els ja més amunt esmentats Ramon Planes i J. Solé Caralt relacionen La Múnia en les llistes de topònims aràbics que figuren en els seus respectius llibres El Penedès i Garraf i La Bisbal Histórica.

El nom de lloc de La Múnia no consta en l'Índex Toponímic del Cartulari de Sant Cugat del Vallès, tampoc en el Cartulari de Poblet

ni en El llibre Blanc de Santes Creus. Solament en la forma Almúnia és citat en el Liber Feudorum Maior en dos documents recollits en el Glossarium de Bassaols-Bastardas (vegi's Nota 18). No es fa menció del nom Almúnia o La Múnia en Els Castells Catalans Vol. III (Castells de l'Alt Penedès) ni apareix en la relació de Castells de La Marca anteriors al segle XII de la Guia Itinerària d'Olèrdola d'E. Ripoll Perelló. Moreu-Rey en Els Nostres Noms de Lloc el consigna entre els noms que testifiquen la presència de jardins, vergers i horts. Dóna Moreu-Rey una variant més d'aquest topònim, la de Sa Múnia acompanyant a les dues ja esmentades d'Almúnia i La Múnia (Cf. pàg. 121). La semàntica exposada per Moreu-Rey és la que així mateix trobem anotada en els llibres dels arabistes més autoritzats.

L'explicació d'aquesta triple grafia d'un matex topònim, tal vegada, podria basar-se en la possible confusió, per ignorància etimològica, de prendre el prefix "al" tan peculiar dels mots d'origen àrab com si fos un dels dos possibles articles llatins "illa" o "ipsa" que evolucionats han donat *la* i *sa*, els que oralment formarien la primera síl·laba dels mots respectius La Múnia i Sa Múnia.

MEDIONA. L'acceptació de l'arabisme d'aquest topònim prové en bona mesura de la palesa relació i similitud fonològica de Mediona amb Medina, mot reconegut d'arrel aràbiga per tal com deriva de Maddinat, nom de la cèlebre ciutat de l'Aràbia on cercà refugi Mahoma. Contràriament al que s'esdevé en la toponímia peninsular (no catalana) en la qual sobreabunden els noms de lloc formats amb l'arrel medina –simples i compostos– en la toponímia catalana gairebé no ha deixat rastre l'esmentada arrel Maddinat. Llevat del topònim Mediona i dels antropònims dels llinatges documentats que es referien als senyors del castell i als varvassors de Mediona, cap altre relíquia de Medina ha perdurat en el domini dels països catalans.

El nom Mediona es troba en els documents bé referit a la denominació del Castell, bé com a determinatiu de noms personals del tipus Asbert de Mediona, Guillem de Mediona. Les grafies que he recollit en el Cartulari de Sant Cugat del Vallès i en Els Castells Catalans. Vol. III (Alt Penedès) oscil·len entre "Mediona" Midiona, Midionensis pel que fa al nom personal i Kastrum Midiona, castrum, locum i terminio Midiona per la nominació locativa.[19]

Per l'etimologia la millor consulta que hom pot fer és l'obra titulada MEDIONA: Apuntes para una Historia, escrit pel P. Andrés de Palma de Mallorca O.F.M. Cap. (Barcelona, 1946). D'aquesta obra hom pot veure'n una recensió de l'epígraf Etimologia de Mediona en el meu Treball de la Miscel·lània Penedesenca 1978, titulat "Estructura General i Mostres del Contingut d'un Diccionari Onomàstic del Penedès (pàgs. 186-87-88).

A la defensa de l'arabisme que en general hom fa en aquell treball etimològic del topònim Mediona, cal enfrontar-hi dues opinions contràries que em sembla que val la pena d'exposar-les ací, com a indici que no hi ha pas absoluta unanimitat en l'apreciació de l'origen i de l'ètim que ha donat el difícil topònim Mediona.

La conjectura que en podríem dir aràbigo-cèltica l'exposa Joaquim Cases-Carbó en el seu "Assaig de Paleontologia lingüística catalana" (Barcelona 1929) i es fonamenta en el fet que els pobles aixecats en un pujol o muntanya porten en la llur denominació el sufix -dunum (sufix admès com a cèltic). Així es podria haver format un Medina-dunum i Medina-unum que en el cas de Mediona passaria a ser Medina-una i Medina-ona, acabant en Mediona per corrupció de la paraula.

L'altre teoria no partidària de l'arabisme de Mediona la trobem en "Toponomàstica Catalana" de Salvador Sanpere i Miquel. Aquest autor vol explicar l'origen de Mediona per mitjà de l'èuskar Mendiona, afirmant que en moltes paraules euskeres es perd la consonant n i ofereixen una duplicitat de grafia: amb n i sense n, com per exemple, nora i nonra. Medi és, per tant, igual que Mendi, que vol dir "mont". Quant al sufix -ona, Sanpere i Miquel recolzant-se en Astarloa, Humboldt, l'Acadèmia de la Llengua Castellana i especialment en Luchaire, reconeix que -ona i -une, -unea, -on, -un, -gun, -cun són tots plegats sufixos de significat idèntic. Tots volen dir "lloc" "espai". Mediona, Mendiona significa "lloc del mont", "lloc de la muntanya".[20]

Moreu-Rey en Els Nostres Noms de Lloc (pàg. 142) escriu que potser caldria assimilar el sufix -ona, -one als llatins de desinència -onem, -onum, -onium, formes d'acusatiu d'antropònims. Els sufixos -ona, -one, que els romans van afegir a noms pre-llatins de moltes ciutats van donar topònims com Ausona, Osona, Badalona,

DAGUES. Té totes les aparences d'un nom de lloc derivat d'un nom de persona, és a dir, del propietari de la masia o del terreny. De la menció de can o cal Dagues quedaria nominat l'indret. Moll en Els Llinatges catalans (Palma de Mallorca 1982, pàg. 102) escriu: Dagas forma femenina de Dachs. Dachs el fa venir de Daco o Dago, que en germànic antic significava "dia" (i es podia interpretar com a claror) i en cèltic significava "bo". Documentats: Daco (907), Dacho (978).

LA RIMBALDA I LES RIMBALDES. Tant la forma en singular La Rimbalda com la forma en plural Les Rimbaldes pertanyen al terme de Pontons. Ambdues formes els especialistes les fan provenir d'antropònims germànics del tipus Rigbald, segle x; Reiembal, segle xi i de Rimbau (Cf. Moreu-Rey, Els Nostres Noms de Lloc, pàgs. 108 i 116).

GIRBALS. És una antiga quadra del terme de Vilafranca del Penedès. La seva precisa ubicació dins el terme és incerta, puix no figura en cap dels mapes editats en els dos darrers segles. Tampoc es fa constar en els Nomenclàtors ni en els mapes de Toponímia de Catalunya. Quant a topònim ben poca cosa es pot dir de Girbals, llevat de fer constar el seu germanisme que s'acreditarà per l'antroponímia. En efecte, Girbal apareix en la relació d'antropònims que hi ha en Els Llinatges Catalans de Moll (2.ª ed. Mallorca 1982) on es llegeix: "Girbald, Girabalt, Girabal, Girbau, Giribal, Giribau, "de Gairebald" "audaç amb la llança". La lògica fa pensar que el nom de Girbals, donat a una quadra en el terme de Vilafranca, pervingui dels propietaris dels habitatges que hi hagués en l'indret, probablement uns germans de cognom Girbal, d'on vindria la denominació plural donada al topònim Girbals.

EL SEMISSON. Aquest topònim correspon a una barriada dintre el terme de Font-rubí. D'aquest estrany nom, que té tota l'aparença de nom estranger —concretament d'un llenguatge germànic— només en parla breument el toponimista del Vendrell, Josep M. Inglès i Rafecas en el seu Treball de la Miscel·lània Penedesenca de 1978, en el qual diu que Semi podria ésser Semir, nom germànic Sisimir; al Semi se li anteposaria l'adjectiu "son" que vol dir el seu i per tant significant "que és de Semir".[23]

Bo i reconeixent l'agudesa d'aquesta explicació, no crec pas que la realitat hagi fet un camí tan entortolligat per generar un nom de

lloc. L'explicació que em sembla més planera és la de pensar que per la vinguda d'algun foraster –comerciant, industrial, rendista– i el seu afincament en l'indret, aquest prengués el nom de la persona allí establerta i el lloc, en el cas concret que tractem, passés a dir-se El Semisson. D'aquesta manera en altres punts de Catalunya, l'establiment de colònies fabrils, fundades per estrangers, han adoptat el nom foraster dels seus fundadors. En són exemples La Farga de *Bebié*, prop de Sant Quirze de Besora; can Tunis (casa Antúnez) al peu de la muntanya de Montjuïc; Els Inglesos –colònia fabril prop de Torelló– i àdhuc les instal·lacions dels gasòmetres del gas Lebon en el Poble Nou de Barcelona porten el nom francès dels industrials forasters que allí les establiren.

Toponímia pre-romana a l'Alt Penedès

En Estudis de Toponímia Catalana, Vol. I, mapa n.º 1 pàg. 229, Joan Coromines assenyala com a nom pre-romà de l'Alt Penedès el d'Olèrdola.

En relació a aquest topònim molt s'ha escrit i ho han fet rellevants erudits vilafranquins i eminents investigadors en el camp de l'arqueologia i l'etnografia.[24] En el present Treball i tal com ho condiciona la titulació escollida per designar-lo, em cenyiré a l'aspecte onomàstic exclusivament, fent una resumida recensió d'allò més notable i curiós que s'hagi escrit sobre el nom Olèrdula.

Milà i Fontanals considera que la terminació *ula* és en rigor la mateixa que la de *ulos* pròpia de noms de pobles indígenes (Bástulos, Várdulos, Túrdulos); afegeix que Olertula i Ilertula (Ilerda) tenen la mateixa formació en el domini dels ilergets, i alhora s'assemblen molt amb els noms d'Ordal i Olorde, noms de muntanyes veïnes d'Olèrdola que mostren identitat d'arrel "erd" "ord". Tot plegat fa decidir Milà a atribuir una filiació pre-romana a Olèrdola.

Pere Mas i Perera atorga a Olèrdula una antiguitat que remunta al segle IV abans de l'era cristiana. Fa constar en una nota de peu de pàgina que l'arqueòleg Pallarés es decanta pel parer que Olèrdola era la Subur de Ptolomeu, de la qual Subirats (en els documents medievals Suburatum) –no pas en tots i sempre, car també apareix Subiratos, Suburatos i altres grafies– en fóra una dependència. No ens diu res Mas i Perera en relació a l'origen del nom i a l'època en què Subur esdevindria onomàsticament Olèrdola.[25]

J. Solé Caralt en La Bisbal Històrica (pàg. 149) manifesta que el comte Sunyer de Barcelona va manar aixecar en 929 un fortificat castell en les ruïnes d'Olèrdola i alhora va fer bastir una església dedicada a Sant Miquel Arcàngel.

Amb el nom de Urbs Olerdulae és esmentada ja en l'any 911 i el seu castell o Kastrum és un dels més primitius dels referenciats entre tots els castells de La Marca anteriors al segle XII (Mapa de la Guia Itinerària d'Olèrdola d'E. Ripoll i Perelló.)

En l'aspecte semàntic no hi ha dubte que trobar el significat d'Olèrdola és talment desxifrar un dels enigmes més inextricables de tota la toponímia penedesenca. D'antuvi, només en una cosa estan d'acord els especialistes: és en atribuir categoria pre-romana al topònim Olèrdola. Ara bé, admès això cal demanar-se si Olèrdola és mot de la llengua cèltica, de la ligur, de les parles bascoides i també inquirir quina serà la semàntica de l'arrel "ord o erd". Davant de semblants conturbadors interrogants que s'obren a l'etimòleg, certament aquest no troba pas gaire ajuda en els lingüistes i filòlegs que o bé passen per alt l'anàlisi d'aquest nom o bé formulen hipòtesis sense suficient poder de convenciment.

El Diccionari Alcover-Moll diu d'Olèrdola que té una etimologia segurament pre-romana i afegeix el que més amunt ja hem dit referent a la relació d'Olèrdola amb Ordal i Olorde. Antoni Griera i Gaja en la Gramàtica Històrica del Català Antic estableix una llista de noms de lloc que afirma són pre-romans, entre els quals hi entre OLÈRDULA.[26] Josep M. Inglès i Rafecas en la "Miscel·lània Penedesenca 1978" en la pàg. 39 hi escriu que Olèrdula és nom pre-romà, potser púnic?. Expressa més avall la possibilitat que d'Olèrdola se'n pugui derivar "roureda".[27] Que sigui nom púnic em sembla bastant improbable i molt més m'ho sembla l'afirmació que d'Olèrdola se'n pugui derivar "roureda" justificant-ho en el fet que en la comarca del Penedès hi ha topònims que es diuen "La Rovira Roja" "Sant Joan Sesrovires" i ja més allunyat "Sant Esteve Sesrovires". L'evolució fonètica fa en absolut impossible d'explicar el pas d'Olertula, Olerdula o qualsevol de les moltes grafies documentades d'Olèrdola a "rovira" i "roureda".

Molt important i d'un gran interès em sembla l'opinió del Dr. Josep Estalella i Graells recollida en el llibre "L'obra dispersa del Dr.

Estalella" (Gràfiques Tordera, Barcelona 1979).[28] El Dr. Estalella opina que les rels nòrdiques "ol" i "erd" siguin oli i terra respectivament (tindriem "terra d'oli" com significat) i precisa, a més, que ambdues arrels foren importades pels invasors de l'imperi romà. En això es recolza la novetat d'aquesta hipòtesi, és a dir, en considerar l'etimologia no pre-romana sinó d'origen gòtic (germànic). Sustenta la seva afirmació asegurant que els vestigis gòtics abunden en la cultura hispànica i que el nom d'Olèrdola no el mencionen mai els geògrafs grecs ni llatins; amb l'expressió d'Olèrdola o grafies consemblants només comença a figurar en els documents medievals, mai no consta en els més antics.

En conclusió diré que s'ha d'atribuir al nom Olèrdola, ara com ara, no tenint objectivament un criteri fiable, una etimologia incerta i una significació desconeguda.

Si admetem que l'arrel d'Olèrdola és "ord = erd" haurem d'integrar entre els topònims pre-romans els noms de lloc d'Ordal, Santa Creu d'Olorde, els quals seran topònims d'etimologia dubtosa i paral·lelament enigmàtica a la d'Olèrdola.

Amb una breu consideració relativa al determinatiu birles o bitlles donaré per ultimat aquest estudi toponímic. Les anotacions més reculades del nom del riu o riera que anomenant-se primer Mediona pren després el nom de Riu de Bitlles es troben en Orígenes Históricos de Cataluña de Balari Jovany, en el Cartulari de Sant Cugat del Vallès, en Els Castells Catalans Vol. III. (Alt Penedès). La referència més antiga és de l'any 917. La grafia que apareix en els documents primitius és la de Birlas, Birles, Birlarum en expressions com aquestes: rivo de Birlas; rivi de Birlas, Rivibirlarum, etc. L'única explicació fiable d'aquest estrany birlas és la que dóna Joan Coromines afirmant que birlas i bitlles són equivalents i tenen el mateix significat que és el de rull o tronc d'arbre desbastat. La forma birla que degué usar-se remotament pel Penedès, experimentà un desplaçament cap al migjorn del Principat, on avui encara és viva en la parla d'ambdues riberes de l'Ebre, puix allà per anomenar la bitlla o el joc de bitlles diuen birla i jugar a birlas. Pel que fa a l'etimologia Coromines creu que és d'origen cèltic, del mateix tronc lingüístic d'on provenen els bille i bile francesos.[29]

NOTES

1. Joan VENY. Els Parlars Catalans. Bibl. Raixa 128 Ed. Moll Palma de Mallorca 1982. (pàg. 50) "Amb el nom de rossellonès designem els parlars del Rosselló, el Vallespir, el Conflent i el Capcir".

2. Antoni M.ª BADIA i MARGARIT. La Formació de la Llengua Catalana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2.ª ed. 1981. (pàg. 118) "Durant el segle XI moltes terres (del Penedès, Anoia, el Bages, la Conca de Barberà, la Segarra) eren objecte d'alternatius moviments d'avanç i retrocés... Aventurarem que la Catalunya Vella comprenia els territoris reconquerits fins a l'any 1000, o, afinant un xic més, fins a mitjan segle XI, i la Catalunya Nova els reconquerits posteriorment, fins l'any 1150".

3. Joan COROMINES. Estudis de Toponimia Catalana. Vol. I Ed. Barcino 1966 (Mapes pàgs. 249 i 229).

4. Pere ROCA i GARRIGA. Índex Toponímic del Cartulari de Sant Cugat del Vallès. Sabadell 1981.- Frederic UDINA i MARTORELL. El Llibre Blanc de Santes Creus. Barcelona 1947.- F. MIQUEL i ROSSELL. Liber Feudorum Maior, 2 Vols. B. 1944-1945.- PONS i MARQUÈS i ALÓS i MONNER. Cartulari de Poblet (I.E.C. Barcelona 1938).- Josep BALARI i JOVANY. Orígenes Históricos de Cataluña (Barcelona 1899).- Federico UDINA MARTORELL. El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX i X. Estudio crítico de sus fondos. Barcelona 1951.- Els Castells Catalans. Vol. III (Alt Penedès) Ed. Dalmau. Barcelona 1971.- BASSOLS DE CLIMENT-BASTARDAS. Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae (B. 1960-1971, 1 Vol. 2 fasc.).

5. Joan COROMINES. Estudis de Toponimia Catalana. Vol. I (pàg. 259).

6. E. MOREU-REY. Els Nostres Noms de Lloc. Ed. Moll. Mallorca 1982 (pàg. 111) "El lloc de partida dels topònims viatgers és variat, però més que tot, vénen de França i principalment de les comarques centrals i meridionals: Albí, Bigorra, Avinyó i Avinyonet, Baiona, Bellcaire, Bordell (de l'actual Burdeus), Briançó, Claramunt, Claravall, Claresvalls, FOIX, Forés...".

7. F. de B. MOLL. Els Llinatges Catalans, 2.ª ed. Ed. Moll. Palma de Mallorca 1982 (pàg. 167) "Nom d'una important ciutat de França i nom d'un riu català que desguassa entre Castelldefels i Sitges".

8. F. de B. MOLL. *Ibidem* (pàg. 139) "Nom d'un poblet del Baix Empordà. Ve del substantiu Fuscianum, que és un derivat del nom personal Fuscius".

9. Manuel de MONTOLIU. Els noms de rius i els noms fluvials en la toponimia catalana. Butlleti Dialectologia Catalana 1924 (pàg. 13) "Fuscidus: Foix, riu del Penedès. Aquesta forma hauria sortir de fuscus, com muscidus "molsós" va sortir de muscus "molsa".

10. E. RIPOLL i PERELLÓ. Guia Itinerària de Olèrdola. Mapa dels Castells de La Marca anteriors al segle XII (pàg. 29).- Els Castells Catalans. Vol. III Castell de Foix.

11. E. RIPOLL i PERELLÓ. *Ibidem* (pàg. 29).

12. Els Castells Catalans. Vol. III Castell de La Granada. En una citació de l'historiador Palomeque consta que "el obispo Wilara, fundador del castillo de la Granada, habia fallecido en 929. El castillo se fundó entre 912 y 929, siendo 920 la fecha considerada probable".

13. Miguel ASIN PALACIOS. Contribución a la toponimia árabe de España, Madrid 1940.- Monografia de Sta. Margarida i Els Monjos (ed. Ajuntament local) llibre que en la pàg. 67 cita el nom àrab de La Granada escrit així: Dar Garntah.

14. Mn. Josep MAS. Liber Antiquitatum, doc. 2726 novembre 11 (any 1177) "Establiment d'una parellada de terra de dret episcopal, situada al C. de B. parròquia de Sant Cristòfol de la Granada fet per Bernat per la gràcia de Déu Bisbe de Barcelona y son convent subdit, a Ramon Galeg y Ferrera, sa mulier".

15. E MOREU-REY. Els Nostres Noms de Lloc. Ed. Moll. Mallorca 1982 (pàg. 60) "Quant als arbres fruiters de verger, cal comprovar com llur incidència és escassa —lògicament— sobre la toponímia... La Granada i La Granadella (que pot ser nom de planta). La majoria són, o bastant moderns, o discutibles".

16. Ramon PLANES. El Penedès i Garraf. Albertí editor. (pàg. 42) "Els sarraïns construïren algunes alqueries o fortificacions que encara ens evoquen els noms de La Ràpita, L'Almúnia, La Granada, Albornar, Albinyana, Gomila i Calafell.- J. SOLÉ CARALT. La Bisbal Histórica (año 1948) (pàg. 139) "Estos mozárabes fueron los fundadores de varios poblados o alquerías (casa de campo similar a la villa romana) cuyas raíces sarracenas son todavía inconfundibles en la actualidad (Albornar, Albiñana, Tomoví, Calafell, Gumila, Almunia, La Ràpita, Mas Keffa, etc."

17. Miguel ASIN PALACIOS: Contribución a la toponimia árabe en España (Madrid 1940).- Jaime OLIVER ASÍN: Historia de la Lengua Española, 4.ª ed. Madrid 1940.- Juan VERNET GINÈS: Toponimia aràbiga Enc. Ling. Hisp. 561/578.- Rodrigo PITA MERCÉ: Sobre la toponimia árabe de Tarragona y Tortosa. Boletín Arqueológico (Tarragona LII -1952- 1-9).

18. BASSOLS de CLIMENT-BASTARDAS. *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* (pàg. 86) "Almúnia (ar.munya, ar.hisp. "huerta, jardín vasto", huerta o granja: año 1068 Liber Feud. I 362 (pàg. 387) "a meridie in arenno de Vercio et in ipsa *almunia* que fuit Adalberto de Lubricato. Año 1068. Liber Feud. I 357 (pàg. 382) "et in *almunia* que fuit de Adalberto iuune, de occiduo in alveo Lubricato".- BADIA i MARGARIT: Gramática Histórica Catalana Ed. Noguer 1951 (pàg. 44) "Toponimia árabe: Almunia "el jardín".

19. Pere ROCA i GARRIGA. Índex Cartulari Sant Cugat del Vallès (pàg. 52) "*Mediona* in termino de Font Rubia vel de, 122 (937), Guillelmi de, 1328 (1235); *Midiona* Arnallus Guillelmi de, 850 (1122), alodium de, 936 (1143), Berengarii 1185 (1191), G. de, 1278 (1210); *Medionensis* Gifredus 464 (1017).- *Kastrum Midiona* (pàg. 33) in termino de, 435 (1011), infra termine de, 518 (1631), *castrum Midiona* infra termines de, 518 (1031).

20. Salvador SANPERE i MIQUEL. "Toponomàstica Catalana" (pàgs. 149-150) "Mediona: ¿Com explicar Mediona més que per l'euskar Mendiona?. La contracció de Mendi en Medi, quant no's pogués explicar per lo mateix geni de la llengua éuskara en la que veyem les duas formas nora y nonra, noronr y nonronr. etc., no oferiria cap dificultat. Medi, donchs, hi és per Mendi, que vol dir "mont". Lo sufix *ona*, qual existència sostingué Astarloa, que lo veia en une, unea,; per Humboldt que l'usa per explicar Istonium y per l'Academia de la Llengua Castellana que lo veu en Pamplona ha sigut demostrat per en Luchaire pl. 156/158 de l'obra "Etudes sur les idiomes pyréneens de la region française, Paris 1879, inf. 8.º" de modo que ona, on, un, gun, cun, que com es pot veure en dit autor, no són res més que un mateix mot corresponent a "espacio" "lugar" de l'Academia ó a nostre "lloch". Mediona, Mendiona no significa, donchs, més que "lloch del mont, lloch de la muntanya".

21. (Cf. Llistes d'antropònims germànics en Els Nostres Noms de Lloc de Moreu-Rey, en Els Llinatges Catalans de Moll i en l'apartat de germanismes de l'Enc. Ling. Hisp. d'Alvar, Badia, Balbín, Lindley Cintra).

22. Joan COROMINES: Noms de lloc d'origen germànic. Misc. Fabra, pp. 313-326.

23. Josep M.ª INGLÉS i RAFECAS. Miscel·lània Penedesenca 1978 (pàg. 42 apartat XXIII) "El prefix 'semi' podria ésser 'Semir' nom germànic 'Sisimir' que ens ha donat per a dir 'de Semir' anteposant aquest nom a l'adjectiu 'son' que vol dir 'el seu' que és de Semir".

24. Manuel MILÀ i FONTANALS: Apuntes históricos sobre Olérdula. Obras Completas, Vol. VIII.- Ramon FREIXAS i MIRET. Monografia de Sant Miquel d'Olèrdola. Barce-

lona 1892.- E. RIPOLL i PERELLÓ. Olèrdola, Guía Itineraria. Barcelona 1977.- Matías PALLARÉS. Memoria sobre Olérdola.- Alberto FERRER SOLER. El Castro antiguo de San Miguel d'Olérdola.- Els Castells Catalans, Vol. III (pàgs. 672, 282 i 1045).- Ramon PLANES. Mir Geribert, Príncep d'Olèrdola. Barcelona 1970.- P. BOSCH GIMPERA. Etnologia de la Península Ibèrica. Barcelona 1932 (pàg. 389-392).

25. Pere MAS i PERERA. Vilafranca del Penedès. Ed. Barcino 1932 (pàg. 47) "Bosch Gimpera es decanta pel parer que Olèrdola era la Subur de Ptolomeu. S'ha de rebutjar la pretesa identificació amb la Cartago Vetus de Plini, puix res no hi ha a Olèrdula, d'influència cartaginesa".

26. A. GRIERA i GAJA. Gramàtica Històrica del Català Antic (pàgs. 23-24) "Són també pre-romans els següents noms de lloc extrets del Nomenclator de les ciutats i llocs de Catalunya (1918): Oleix, Oden, Odena, Ogassa, Oix, OLERDOLA, Olorde, Olopte, Olp, Óluges, Olvan, Orcau, Ordal, Orden, Organyà, Os, Ossó, Osor, Osormort".

27. J. M.ª INGLÈS i RAFECAS. Miscel·lània Penedesenca 1978 (pàg. 39) "Nom pre-romà, potser púnic. Pot venir d'una Olertula que equival a "roureda". Recordem que a la vora tenim la "Rovira Roja" i més allunyat "Sant Esteve Ses rovires".

28. Dr. Josep ESTALELLA i GRAELLS. L'Obra Dispersa (Gràfiques Tordera, Barcelona 1979). Nota 2 de peu de pàg. 84 "...si no podrà cercar-se l'etimologia del nom Olèrdola en les rels nòrdiques 'ol', oli i 'Erd', terra (tindríem terra d'oli) importades pels invasors de l'imperi romà". "Remarquem, per fi la correspondència amb 'Erdol' (forma vulgar d'Olèrdola) 'Ordal', 'Olorde' (on seria l''Erd' substituït per l''Ort', lloc)."

29. Joan COROMINES. Diccionari Crític Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana, Vol. I (pàg. 812). "Bitlla: primerament sembla haver designat un rull o secció longitudinal de tronc d'arbre esboscassat, igual que el fr. bille, sentit conservat encara en toponímia; mot certament pre-romà però d'etimologia incerta, possiblement cèltica, però més aviat indoeuropea d'una altra procedència. Primer doc, escrit bila fi segle XIII i XIV: birla 1402, bitlla 1520.

Bitlla en el sentit de rull o tronc d'arbre queda ben representat avui en la toponímia. A Castissent hi ha els Serralets de les Bitlles (Ribagorça). L'afluent més important de l'Anoia és el Riudebitlles; és sabut que aquest nom apareix escrit constantment Rivo de Birlas en la documentació dels s. x al XIII i Riudebitlles no apareix amb 'tll' fins el s. XIV. És, doncs, clar que birles i bitlles aquí són equivalents, que significaven 'rulls' o 'troncs d'arbre' i que el límit entre les dues variants s'ha desplaçat cap el Sud en els últims sis-cents anys".